

SZENTMÁRTONI JÁNOS

A tegnap bolnaputánja

„Egy ember élete elsősorban erkölcsi harc. A világ erői körülfogják, szorongatják, s ő vagy kiszolgáltatja magát, vagy rájuk kényszeríti a természetébe írt magasabb megbízatást; életéből szerepet, természetéből jellemet formál. Az erkölcs az az alakító erő, amellyel körülményeink uraivá válunk, s egy ember általában annyit ér, amekkora erkölcsének az alakító ereje” (Német László: Proust).

A HELYZET

Mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy az önálló gondolkodás, a közösségben való önmegélés nem csupán a diktatúrának, de a nagytőkének is ősellensége. Független értelmiségi réteg pedig nincs, nem is volt, s különben is nem véleményformáló erő szakmai határain kívül. Sőt, a nemrég elhunyt Molnár Tamás filozófus szerint „Európának nincs szellemi elitje, ami nélkül nem létezik valódi kultúra. Az elit helyett bürokrácia van, egyéni haszonlesés, legfeljebb lobbizmus, vagyis kis érdekcsoportok hatalmi vetélkedése. [...] Elitet persze nem lehet merő kívánságból létrehozni. Az elithez kultúra, hagyomány, moralitás kell. Noha ilyen csoportok kétségtelenül léteznek a mai Európában, de társadalmi szerepük szinte a nullával egyenlő” (megjelent a *Kommentár* 2009/6. számában). S ami Nyugat-Európában már jóval korábban, az nálunk az elmúlt húsz évben zajlott le, vagyis az írástudók újabb árulása, az értelmiségi elit önfelszámolása. Nem kell hát csodálkoznunk azon, hogy a beléje vetett bizalom elpárolgott.

A kulturális politikai vezetés felelőssége éppen ezért abban is áll, hogy minél több szövetségest találjon magának a helyzet jobbítására az oktatás, a kultúra, a média területén, s azokra ne mint kiszolgálókra, hanem mint tanácsadókra tekintsen.

Mert a celebvilágtól, reklámoktól, erőszaktól megcsömörlő emberek egyre duzzadó sokasága igenis szívesen fordul igényesebb művelődési, szórakozási lehetőségek felé. Gondoljunk például a csalóka óriáskiállítások látogatottságára. Vagy az élet egy másik területén az ún. „stand up comedy” reneszánszára, amely műfaj képviselői jelígebe is szövik azt, hogy őket hallgassák inkább az emberek, ha már unják a celebeket. De nagyobb összefüggésben gondolhatunk például az ökológiai felelősségérzet fölerősödésére, a biogazdálkodás és az önellátó családi gazdaságok terjedésére, a kisebb falvakban újraindult cserekereskedelemre – vagy más szempontból a népzene iránti érdeklődés fölélnkülésére vagy, teszem, azt, az ezoterikus irodalom térhódítására. Látszólag egymástól távol álló jelenségek ezek, de mind arra engednek következtetni, hogy egyre többen vannak azok, akik kiábrándultak a multikulturális Eldorádó hazugságaiból.

A baj csak az, hogy e találmányra kiragadott jelenségek egy része nem általános megoldást kínál a problémákra, a harmóniakeresés útján inkább az egyének és közösségek elszigetelődését erősíti. A kulturális alternatívák pedig ritkán mutatnak kiutat, gondol-

junk csak a kortárs drámák többségére. Pusztán szembesítenek, jó esetben úgy, hogy segítenek kiröhögni a világot, amelyben élünk, s ami megalázó helyzetekbe kényszerít minket. Ilyeténképpen a problémákat csak elmélyítik, s nem feloldják. Ugyanakkor esz-közt vagy módszert nem javasolnak az egyéni küzdelmekhez. Mindez a kilátástalanság, amely elől menekülünk, további uralmát erősíti. S ez szükségszerűen a nihil és a káosz melegágya, amelyet bizonyos politikai erők gyakran ki is használtak, sőt a kereskedelmi médiumok továbbra is erre építenek annak érdekében, hogy az embereket tovább altassák. Tették és teszik ezt a szabadság eszméjének égése alatt. Ugyanakkor minden józanul és felelősen gondolkodó ember tisztában van azzal, hogy az egyén szabadsága csak egy közösség kulturális terében értelmezhető és élhető meg. Önmagában a szabadság megfoghatatlan, és pusztán antiszociálissá válik tőle az ember, ha túl sokat fogyasztott a mákonyából. S bár a filozófia egyik örök témája, de a valóság, az élhető élet sodrában egészen más meghatározásokat igényel. Ahogyan egy fiatalabb költőkolléga könyvbemutatóján is fogalmaztam nemrég: nem könnyű költővé válni egy olyan világban, amelyben nincs semmi költői. Egy olyan világban, amely látszólag a logikára épít, de a lényegében nincs semmi ésszerű. Amely a rend illúzióját élteni, de díszletei mögött a káosz ti-vornyázik. Amely az embert helyezi mindenek elé, miközben egészen embertelen. Amely a szabadságot tűzte ki zászlajára, de rabszolgák millióit veri láncra, s vonultatja föl nap nap után a Pénz delejező trónusa előtt.

A konzervatív kulturális oldalt széthúzás, árulás, irigység, góg, benutság jellemezte és sújtotta az elmúlt húsz évben – és afféle Jókai és Mikszáth korából bennünk ragadt dzsentrivirtus, miszerint ha van mit, elmulatjuk, ha nincs semmink, siránkozunk. Ezzel szemben a jóval hatékonyabb és progresszívebb, stratégiai médiumokat, tankönyvműhelyeket, kultúrdiplomáciai állásokat időben elfoglalt balliberális oldal soha nem látott morális mélypontra jutott. A nyájszellem azonban mindvégig működött benne: igaz, meghatározta, hogy az adott művész mit, hogyan és hová írjon vagy fessen, de cserében az illető élvezhette a propagandagépezet minden áldásos hatását, amely kanonizálta és cseppenként beinfúziózta őt a kulturális köztudatba. Ezt a tendenciát és a konzervatív oldal akadozó önvédelmének további gyengülését fokozta továbbá az is, hogy a konzervatív oldal számos tehetsége, alkotója, maga előtt bevallva, nem bevallva, szégyellve vagy csupán titkolva, arra vágyott, hogy *odaát* is elismerjék, hiszen olyan eredményesen és meggyőzően működött a balliberális propagandagépezet, hogy valahol maga is elhitte, hogy személyét és életművét illetően a teljes legitimáció csak akkor történik meg, ha *odaát* is rábólintanak. Ez megint csak kishitűségből, önértékelési problémákból táplálkozott, és természetesen érvényesülési szándékból. Beteges és hátráltató félelem volt az, hogy elhitte, csak az a korszerű és modern, sőt a külföld is csak arra kíváncsi, amit *ők* jóváhagynak. Pedig hihetetlen egyszerű oka volt mindennek, amely mentes volt a szakmaiságtól: jóval nagyobb médiahátszél és kiterjedtebb nemzetközi lobbisegítette ezt a gépezetet.

Mostanában egyre sűrűbben olvasok Szabó Dezsőt. Egyrészt megdöbbenő, mennyire időszerűek még mindig a meglátásai – másrészt megnyugtató, hogy a mi problémáinkban nincs semmi újdonság. Mintha csak az elmúlt időszak politikai-kulturális átrendeződéséről írta volna 1940-ben(!): „...a történelmi élősdiség haszonélvezői, a letaszított kor kitermelési rendszerének részvényesei jelentős részükben nem állanak ellent a forra-

dalmi rend akaratainak. Ezek az óvatosak, az előrelátók, a jó szimatúak. Ellenkezőleg: ezek belemennek az új rend minden mozdulatába, a leghevesebben hadonásznak, a leghangosabban lármáznak az új jelszavak parancsai szerint. Így sikerül nekik az új életrend több stratégiai pontját elfoglalniuk, bejutnak az új jogrend mindennapi megvalósításának indító elemei közé: és – nagyon forradalmi jelenetezéssel – úgy igyekeznek az intézményeket, törvényeket, az élet minden folyamatát irányítani, hogy az új forradalmi jogrend cégére alatt a régi történelmi elődiség üzeme minél vígabban folyhassék tovább. Munkájukat megkönnyíti az, hogy az új kor korlátlanul éhes törtetői – mohó szívességgel vagy finnyásan – szövetségre kényszerülnek lépni a múlt e tovább élő kitermelőivel” (*Elkergetett istenek*).

A rendszerváltó értelmiségi nemzedék nevében az első négy évben politikai tisztiséget is betöltő kiváló költő és esszéista, Kodolányi Gyula már 1998-ban számvetést készített *A szellem napvilága* című írásában. Meglátásai pontosak, önkritikusak. Elsődleges mulasztásaik közt említi, hogy a kultúrára fordították a legkevesebb figyelmet és energiát, továbbá azt, hogy különösebb ellenállás nélkül hagyták, hogy a klasszikus értelmiséget fokozatosan leváltsa a szakértői réteg. „Egyesek sokallták az írók, a történészek súlyát” – írja a szerző. Részleges tehetetlenségük okát többek közt abban látja, hogy „a feladathoz mérten kicsi volt a fordulat csapata. Az értelmiség egy része, az 1956-os megtorlás emlékével, az elárultság és a csalódás családi hagyományával az ösztöneiben, félt, kívárt, jobbára csak nézelődött, s tétlen figyelte a visszarendeződés közelgő viharfelhőit. De elvárta, hogy vakmerőbb barátai az ő szája íze szerint igazítsák helyre helyette a világot.”

Mit lehet hát tenni mindezek után? Az alapok ennyire elszámított lerakása és az elmúlt húsz év igazságtalan és torz kulturális közéléte után? Egy kifárasztott, egymásnak ugrasztott, értékeiben elbizonytalanodott konzervatív és egy morálisan végtelenen lezüllött, hitelét veszített balliberális értelmiséggel merre tovább?

A K I Ú T

Ha nem folyamatában vizsgáljuk a tetteinket és vágyainkat, s ha nem járunk egy kicsit mindig magunk előtt, a jövőről eleve lemondunk. Túl nagy árat kellett fizetnünk a mulasztásainkért, de a tanulságok összegyűjtésével nem engedhetjük meg többé magunknak azt a luxust, hogy elkövessük ugyanazokat a hibákat. Nyelvünket, kultúránkat, történelmi emlékezetünket nem kótyavetyélhetjük el Európa piacain. Az erős nyugati nemzetektől ne azt lessük el, amit sulykolni akarnak, hanem amit valóban cselekszenek, hogy például milyen óvintézkedéseket tesznek kultúrájuk, identitásuk, anyanyelvük védelme érdekében. Nem csupán Európa, de az egész nyugati civilizáció újra válságba sodródott, s ez természetesen nem mostanában kezdődött, hanem már a hidegháború évtizedeiben, és nem a gazdasági válsággal indult, hanem a morálissal – ez ellen lázadozott a maga keresetlen módján már a beat nemzedék is, amely többnyire kimerült a lázadásban, de új kereteket képtelen volt adni az emberi együttélésnek és a társadalmi berendezkedésnek. Azonban egy alapvető különbség mégis van az akkori és a mostani helyzet között, mégpedig az, hogy a művészetek iránti érdeklődés, a művészekbe és általában az értelmiségi hivatásba vetett hit legutoljára akkor lobbant nagyra. Kelet-Közép-Európában természetesen más volt a tétje: nem az önkeresés, hanem az önmegettartás.

De mielőtt túl messzire kanyarognék jelen dolgozatom – terjedelmi megfontolásból is – szűkebben értelmezett tárgyától, visszatérek az eredeti fölütéshez, miszerint ha nem kontinuitásában vizsgáljuk közös dolgainkat, megette a fene.

A magyar értelmiség magára találásának első lépése az kell hogy legyen, hogy egyszer s mindenkorra kiheveri másodhegedűsségi neurózisát, azt, hogy pusztán kiszolgálója lehet a hatalomnak, és számon kéri az ígéretek, hogy azok minél előbb politikai akarrattá váljanak, melyet már a tettek követnek. Most nincs idő sem szépelgésre, sem udvariaskodásra. Ha a kultúrában, oktatásban felelősen gondolkodók nem ragadják magukhoz a kezdeményezést, megint csak veszesei maradnak az újjáalakulás folyamatainak.

Mit jelent ez a gyakorlatban? Többek közt azt, hogy amit a Fidesz *Minőség a kultúrában* című munkaanyagában olvashattunk, azt minél előbb valóra váltsuk: „...egyértelműen állást kell foglalni a nemzeti szempontból fontos intézmények, programok állami forrásokból történő – közvetlen vagy a fenntartón keresztül folyósított – támogatása mellett. Egyúttal elvetni a központi finanszírozást csökkenteni kívánó – akár fiskális szempontokra hivatkozó, akár »progresszív« liberális gazdaságpolitikának álcázott – törekvéseket. [...] Nem elég a szükséges jogszabályok megalkotása (lásd például adókedvezmények – Sz. J.), az önzetlen támogatás széles körű elterjesztése értékrendi kérdés is, amelynek ügyéért a kormánynak is sokat kell tennie. A magyarországi magántámogatásokat segítő programok kidolgozásával, valamint a vállalati szféra társadalmi felelősségvállalásának erősítését szolgáló akciókkal párhuzamosan a kultúra gazdasági erejét tudatosító programokat is el kell indítani.”

A másik sürgős lépés, amelyre bevezető gondolatommal már utaltam, hogy minél szélesebb körben, természetesen a média minden eszközét bevetve, be kell bizonyítani az embereknek, hogy abban a roppant nagy szabadságban, amely rájuk szakadt, nincsenek egyedül. Ehhez megfelelő kulturális műsorokat kell indítani, a nyomtatott és az internetes sajtóba vissza kell terelni a száműzött magaskultúrát, például a problémaérzékeny és/vagy tényfeltáró, szociografikus irodalmat. Meg kell keresni azokat a közvetlen találkozási pontokat (pl. fesztiválok, klubok), ahol az értelmiség, a művészember megszólíthatja potenciális közönségét, amelyet az elmúlt húsz évben meglehetősen elhanyagolt, vagy azért, mert belügyeivel volt elfoglalva, vagy azért, mert önáltató módon abban a balhítben duzzogott, hogy a közönsége, ha kíváncsi rá, úgymajd rátalál.

Hasonlóan sürgető és talán még fontosabb lépés a humán középszintű oktatási anyag összetételének, arányainak átrendezése, tartalmi-tematikai egyensúlyának helyreállítása. A történelmi, kulturális emlékezet, az identitás, az anyanyelv ápolásának, védelmének a felelősségét már kamaszkorban el kell ültetni az újabb és újabb nemzedékekben, sőt.

A kulturális politikai vezetés, az értelmiség, a művész társadalom felelőssége abban is áll, hogy lehetőleg minél több olyan lehetőséget, kulturális teret, közösségi találkozóhelyet biztosítson az emberek számára, ahol a nagykoncertek euforikus feszültségvezetése mellett intimebb, bensőségesebb, mélyebb szinten is megélhetik a családba, a közösséghez tartozás lélekerősítő élményét.

Sokan talán túl drasztikusnak, sokan pedig számító módon bizonyára antidemokratikusnak tartják az ilyen intézkedéseket vagy szándékokat. Én pedig éppen az ellenkezőjét tartom hazugnak és álnoknak, miszerint a közönség ízlését nem kell alakítani, alakul az magától egy természetes szelekció sodrában, az önálló gondolatokat kilúgozó, harsány-

üvöltő valóság-show-kra pedig igény van, azért folynak a csapból is. Nem, kérem, igény arra van, amit ismerünk. Ha a szélesebb közönséghez csak ez jut el, könnyen mondhatjuk, hogy erre van igény. Természetesen már magam sem hiszek Márai vasutasának a felbukkanásában, aki az *Író és világa* című „vasárnapi krónika” tanúsága szerint maradék filléreit kotorásztta elő az 1937-es Könyvnapon Arany János verseiért – de azt is világosan látnunk kell, amit szintén Márai fogalmaz meg ugyanebben az írásában, hogy a „tömegek irodalmi ösztöne tájékozatlan; s mégsem szabad lebecsülni ezt az ösztönt. Egy kornak az emberei néha bonyolult szűrőkön filtrálják át azt a szellemi táplálékot, amelyre szükségük van, mint a szervezetnek bizonyos elsőrendű tápanyagokra, hogy élni tudjanak.” A minél szélesebb kulturális kínálattal tehát szolgálnunk kell, s a kínálattal bizony a „tájékozatlan” befogadó ízlését formálhatjuk is. S hogy Márai biológiai hasonlatánál maradjunk: a kisgyerekekbe is igyekszünk minél többféle ételt, élelmiszert, vitamint beleimádkozni az egészséges testi-szellemi fejlődése végett.

„Mi az oka annak, hogy miközben több ország ellenáll, Magyarország szolgai módon fogadja be az idegen szavakat?” – tette föl a kérdést a *Heti Válasz* riportere Balázs Géza nyelvészprofesszornak a köztársasági elnök javaslata körül kibontakozott szakmai vita kapcsán, miszerint „a magyar köznyelv és a tájnyelvi változatok óvása, ápolása és fejlesztése” bekerüljön-e az új alkotmányba mint „alapvető és elsődleges nemzeti érdek”. Balázs Géza egyszerű válaszában fején találta a szöveget: „Az önbecsülésünkkel, a nemzet-tudatunkkal van a baj, mert azt gondoljuk, minden jobb, ami idegen. Felemás a kultúránkhoz való viszonyunk” (2010. dec. 22.). Ezt a több mint ezeréves frusztrációt ha eddig nem sikerült feloldani, nagy kérdés, hogy ezek után sikerül-e, feltérképezését bízunk a nemzetkarakterológiai kutatásokra.

Annyit azonban mindenképp tennünk kell, hogy véget vetünk a szellemi tétlenségnek, a pult alatti seftelésnek, a kultúra érdekeit az egyéni érdekek elé helyezzük. Mindez nem csupán szakmai, de erkölcsi kötelessége is az értelmiségnek, hiszen nemcsak magáért, de társaiért is felelős, mindazokért, akik maguktól nehezen igazodnak el az értékek és a szellemi hulladék között, akiket épp ezért könnyen becsapnak, megvezetnek, kifosztanak. Felelős az utánunk jövő nemzedékek nevelésében is, hogy az utókor nemcsak hogy egyáltalán kíváncsi legyen nemzeti múltjára, de azt mindenféle torzítás, elhallgatás nélkül kapja kézhez. Felelős abban, hogy nem áldozza föl anyanyelvét, nemzeti hagyományait, népművészetét, kultúráját a globalizmus oltárán – ugyanakkor el se szigeteli más népek elől. Végezetül, de korántsem utolsósorban abban, hogy folyamatosan ostromolja a nagypolitikát, míg meg nem győzi arról, hogy a magyar kultúrát nemzetstratégiai ágazattá kell emelni, ha tartósan akarunk berendezkedni az új Európában, amelyet már most nagy kihívások elé állít az arab világ és a Távol-Kelet. Életben kell maradnunk, hogy megőrizzessük a kultúránkat. Kultúra nélkül azonban semmi esélyünk a megmaradásra. A tegnap holnaputánja a tét, nincs több időnk.

SZENTMÁRTONI JÁNOS (1975) a Magyar Írószövetség elnöke. 2000-től 2010-ig a *Magyar Napló* versrovatának és könyvkiadójának felelős szerkesztője volt. Legutóbbi kötete: *Ballada bétköznapi díszletekkel* (válogatott versek, 2010).